
POZNÁMKY K DISTRIBUCI EKVIVALENTŮ ZA SLOVESA *FACERE*, *CREARE* A *GERMINARE*

V PŘEKladu KNIHY GENESIS V CHORVATSKOHLAHO-
SKÝCH STŘEDOVĚKÝCH BREVIÁŘÍCH

PETRA STANKOVSKA

NOTES ON THE DISTRIBUTION OF EQUIVALENTS FOR VERBS *FACERE*, *CREARE*, AND *GERMINARE*

The Book of Genesis at the place of latin *creare* has in younger translation of Croatian Glagolitic Vatican 5 breviary paleoslavonicism *s'zdati* very likely because it was known to the translator from Psalter. Otherwise we would expect the verb *stvoriti* as in older version of breviary. For *germinare* uses Vatican breviary expected common word *vzrasti*, while the older version, taken from Paroimiarion, has Old Church Slavonic *prozebsti*.

Keywords: Croatian-Glagolitic breviary, Bible, translation, Old Church Slavonic, Genesis

EXPOSÉ

Ke zpracování a sepsání tohoto příspěvku mě inspirovaly tři hlavní impulzy. Prvním z nich bylo bezmála dvacet let staré vystoupení doc. Heleny Bauerové na konferenci *Glagoljica i hrvatski glagolizam* konané v roce 2002 na ostrově Krk u příležitosti oslav 100. výročí Staroslověnské akademie na Krku a 50. výročí existence Staroslověnského ústavu v Záhřebu, v němž si kladla otázku, jakým způsobem by bylo možné klasifikovat slovní zásobu v chorvatských církevněslovanských památkách a jaký vztah má k slovní zásobě nejstarších staroslověnských památek.⁽¹⁾ Druhým bylo vypisování variant ke čtení ze začátku knihy Genesis z chorvatskohlaholských breviářů, které jsem ve Staroslověnském ústavu v Záhřebu pořizovala asi před

1 V písemné podobě bylo publikováno o dva roky později (Bauerová 2004).

pěti lety kvůli tomu, abych měla další lexikální materiál z biblického textu, který by mi snad mohl pomoci při interpretaci distribuce lexémů v patristických textech chorvatskohlaholských breviářů, konkrétně v homiliích církevních otců. A konečně třetím impulsem byly oslavy životního jubilea doc. Heleny Bauerové na podzim roku 2019.

1 SLOVNÍ ZÁSoba CHORVATSKOHLAOLSKÝCH STŘEDOVĚ- KÝCH BREVIÁŘŮ A PROBLEMATIKA JEJÍHO HODNOCENÍ

Problematika hodnocení slovní zásoby v chorvatskohlaholských památkách a v breviářích zvláště je poměrně složitá a má několik úskalí. Je to dáno především tím, že samotný breviář obsahuje velmi různorodé texty. Chorvatští hlaholitě pak při překládání latinského breviáře do církevní slovanštiny, k němuž došlo s největší pravděpodobností v polovině 13. stol.,⁽²⁾ používali nejrozumnější metody včetně využití již existujícího staroslověnského překladu některých částí biblického textu, k překladu rubrik zřejmě užívali aktuálně používanou terminologii (např. *berašb*, *rešponb*, *s(ti)h(b)*, *čtenie*, *oracič*, *bitatorij* aj.) a částečně asi i živý jazyk, nebiblické texty a biblické texty, jejichž starší překlady neměli k dispozici, překládali do církevní slovanštiny, kterou se naučili čtením a užíváním opisů staroslověnských liturgických a možná i neliturgických knih (žaltář, evangeliář, parimejník, možná menologium, homiliář apod.). Takto, zřejmě na Krku a v oblasti Senje, vznikl překlad breviáře, který se však dále opisoval a vyvíjel jak po stránce obsahové,⁽³⁾ tak i po stránce jazykové, resp. překladové. A protože se dále budeme soustředit na slovní zásobu, bude nás zajímat především vývoj jazykový.

Na základě zkoumání čtení z různých biblických knih obsažených v breviáři bylo již před více než sto lety zjištěno, že určité biblické texty byly do chorvatskohlaholského breviáře převzaty v překladu, který je znám ze

2 Tedy poté, co papež Innocenc IV. oficiálně schválil užívání církevní slovanštiny jako liturgického jazyka na ostrově Krku a v Senji r. 1248 a 1252 (např. Bogović 1998: 55–62).

3 Zde máme na mysli především některé změny ve výběru textů ke čtení na jednotlivé dny, kterých si všiml již J. Vajs pro biblické perikopy (Vajs 1910: 37), poté M. Pantelić i pro další texty (Pantelić 1993: 66–67) a podrobněji se rozdílům ve výběru homiletických čtení věnovala P. Stankovska (2015).

staroslověnského parimejníku⁽⁴⁾ (např. části knihy Genesis,⁽⁵⁾ Izaiáše, Knih královských, Malých proroků⁽⁶⁾ aj.). Tehdejší zkoumání vycházela z textu chorvatskohlaholského breviáře a misálu, který vydal jako soubor úryvků z několika rukopisů původem převážně z ostrova Krku Ivan Berčić (1864–1871). Postupem času se vědecká veřejnost seznamovala i s dalšími rukopisy, nejdříve díky Vajsově práci o Vrbnickém breviáři, v níž autor dospěl k závěru, že se některé starozákonní texty vyskytují v breviářích ve dvou verzích – v jedné, která je blízká staršímu staroslověnskému překladu, a v druhé, která je upravená tak, aby co nejlépe odpovídala latinské předloze⁽⁷⁾ (Vajs 1910: VIII). Intenzivnější bádání a kritické edice textů vzniklé většinou na půdě Staroslověnského ústavu v Záhřebu, v němž byly shromážděny fotografie většiny chorvatskohlaholských středověkých breviářů,⁽⁸⁾ ukázaly, že některé starozákonní texty jsou v breviářích ve verzi blízké staroslověnskému parimejníku v rukopisech severní skupiny a revidované podle latinské předlohy v rukopisech jižní skupiny (např. knihy Jonáše a Joela⁽⁹⁾), u jiných stopy takového textologického rozdělení není možné vysledovat a vznikly nejspíše při překladu breviáře z latiny (např. kniha Moudrosti, 1. a 2. kniha Makabejských, Ester⁽¹⁰⁾), jindy jsou hranice obou verzí velmi nevyrazné a vyznačené stopovým množstvím

4 Starší studie byly vypracovány zejména za použití Grigorovičova parimejníku, nyní je k dispozici kritická edice Grigorovičova parimejníku (Ribarova, Hauptova 1998).

5 Michajlov 1912: 350.

6 Nahtigal 1902: 14.

7 V současné době se pro první textologickou skupinu užívá běžně označení severní či krčko-istrijská a pro druhou jižní či zadersko-krbavská podle geografického původu kodexů, které se k těmto skupinám řadí.

8 Těch je dnes s datem vzniku do konce 15. století dochováno 29 (Pantelić 2000: 349), reálně jich však muselo existovat mnohem větší množství, o čemž svědčí více než 80 zlomků breviářů shromážděných Ivanem Berčićem (ed. Vjalova 2000). Vzhledem k obtížnému dochování těchto knih, které postupem času vyšly z používání, se můžeme důvodně domnívat, že reálně existovalo mnohem větší množství opisů chorvatskohlaholského breviáře.

9 Knihu proroka Jonáše znova editovala a podrobně rozebrala Z. Ribarova (Ribarova 1987) a zejména knihu proroka Joela zpracovala H. Bauerová (Bauerová 1993a, 1993b).

10 Tento stav je patrný na základě prohlédnutí dostupných kritických edic (Miličić 1997–99, Badurina Stipčević 2006, 2009, 2012), z nichž je patrná existence velmi malého množství lexikálních variant v daných textech. Pokud se však takové varianty vyskytují, mají poměrně specifickou distribuci (Stankovska 2017: 204–205).

lexikálních variant (část Exodu⁽¹¹⁾), anebo naopak příliš výrazné při velmi se lišící latinské a řecké předloze (Job⁽¹²⁾).

Dalším problémem je, že texty byly v některých případech překládány v různých dobách a různými překladateli, protože breviáře se mezi sebou liší také délkou čtení. Pokud byl z breviáře s delšími lekcemi vytvářen breviář s lekcemi kratšími, původně delší čtení se pouze zkrátila. Pokud však bylo nutno při revizi (s největší pravděpodobností to byla stejná revize, která vedla ke vzniku tzv. jižní textologické skupiny revidované podle latiny) naopak text prodloužit – tedy v případě, že v kontrolním latinském breviáři byl text delší než ve starších chorvatskohlaholských (např. exempláře vrbnické ze severní skupiny) – bylo nutno danou část dopřeložit. V takovém případě sice vznikl překlad také na základě latinské předlohy (podobně jako při vzniku breviáře např. u neparimejních textů), avšak autoři již měli jiné povědomí o církevní slovanštině i o prostředcích, včetně těch lexikálních, které k tomuto jazyku patřily. Jako vzor pro tyto překladatele mohl být nějaký autoritativní staroslověnský překlad biblického textu, který znali, např. žaltář.

Přes všechny výše uvedené okolnosti však bývá slovní zásoba chorvatskohlaholských breviářů dodnes hodnocena paušálně pomocí určitých „nálepek“ jako moravismus, preslavismus, výraz ochridské školy apod., bez ohledu na to, kde se který lexém vyskytuje.⁽¹³⁾ Takovéto hodnocení slovní zásoby však ztrácí výpovědní hodnotu a na závěr se dozvídáme jen to, že se v chorvatskohlaholských breviářích vyskytují všechny výše vyjmenované druhy lexémů známých z památek některých oblastí zejména Slavie orthodoxy. Zásadním problémem tedy je, jakým způsobem uchopit zkoumání slovní zásoby v chorvatskohlaholských breviářích tak, abychom z něj mohli vyvodit nějaké užitečné závěry? Jakou metodologii zvolit?

11 Stankovska 2019: 384–387.

12 To je patrné již při letmém zhlédnutí edice (Zaradija Kiš 1997) a potvrzuje se i při podrobnějším rozboru (Stankovska 2018).

13 Takovýto způsob hodnocení výrazů je snad ospravedlnitelný v souborných příručkách, které mají za cíl podat přehled o celkové situaci v chorvatskohlaholských památkách (např. Mihaljević 2014). Méně pochopitelný a zejména využitelný je v pracích, které se věnují popisu lexika jedné památky nebo jednoho typu textu.

2 SYNONYMNÍ VÝRAZY JAKO VARIANTY V BIBLICKÝCH TEXTECH CHORVATSKOHLAHOLOSKÝCH BREVIÁŘŮ

Když Helena Bauerová (Bauerová 2004) vypsalala synonyma, která se na stejném místě vyskytují v breviářním textu tzv. Malých proroků v chorvatskohlaholských breviářích, a rozdělila je podle toho, zda se vyskytují v rukopise, který u těchto textů patří do severní skupiny (odpovídající většinou řecké předloze) a který do jižní skupiny (upravené podle latinské předlohy), naznačila tak velmi perspektivní způsob zkoumání a hodnocení slovní zásoby v textech chorvatskohlaholských breviářů.⁽¹⁴⁾ Ve své studii vypsalala celkem 22 synonymních dvojic, které ovšem rozdělila do dvou skupin (15 a 7). V početnější skupině byla distribuce synonym taková, že paleoslovenismus (Bauerová 2004: 569), tedy lexém dobře doložený v nejstarších staroslověnských památkách, se vyskytoval v rukopisech s nerevidovanou verzí sledující řeckou předlohu, a druhý lexém byl v rukopisech s textem revidovaným podle latinské předlohy. Ve druhé skupině však distribuce nebyla tak jasná a jako příklad uvádí Bauerová paleoslovenismus *branъ*, který je překvapivě doložen v rukopisech s textem revidovaným podle latiny, a mladší, kroatizující *ratъ*, které se nachází v textu rukopisů s nerevidovaným překladem (Bauerová 2004: 571). U distribuce těchto lexémů pak konstatuje, že bude třeba uskutečnit ještě další bádání, aby bylo možné uspokojivě objasnit zejména příčiny distribuce lexémů druhé skupiny synonymních dvojic.

Textem Malých proroků v chorvatskohlaholských breviářích jsem se sama nikdy nezabývala, nicméně vysvětlení, které by se mohlo vztahovat i na distribuci lexémů ze synonymních dvojic v textu Malých proroků a které mě napadlo při vypisování variant ze začátku knihy Genesis, by snad mohlo dát alespoň částečnou odpověď na otázky v článku H. Bauerové. Závěry svého pozorování se tedy pokusím shrnout a zformulovat určitou hypotézu, kterou však bude ještě nutno ověřit na větším množství synonymních dvojic, třeba i těch z Malých proroků.

14 Zpracování synonymních výrazů podle blízkosti textu řecké či latinské předloze se v náznamech objevilo např. i v edici A. Zaradije Kiš (Zaradija Kiš 1997: 59–69), nicméně nebylo dále systematicky dokončeno.

3 EKVIVALENTY ZA *GERMINARE*, *CREARE* A *FACERE* V GENESIS 1:1–2:9 V CHORVATSKOHLAHOLOSKÝCH BREVIÁŘÍCH

V textu knihy Genesis v chorvatskohlaholských středověkých breviářích nacházíme variantní čtení u slovanských ekvivalentů za místa, kde v latinském textu stojí slovesa *facere*, *creare* a *germinare*, která mají poměrně jasné danou distribuci v jednotlivých breviářních rukopisech. V příspěvku se proto zamyslíme nad užitím dvojic (*s*)*tvoriti* – *szdati* a *prozebsti* – *vzdrasti* v části textu knihy Genesis v chorvatskohlaholských breviářích ve srovnání s užitím, významovými odstíny a variantností těchto lexémů v žaltáři, který je jako zřejmě jediná kompletní biblická kniha dochován v chorvatskohlaholské tradici pouze ve verzi, která odpovídá první, tedy nejstarší doložené redakci staroslověnského žaltáře (Valjavec 1889–1890) a další revizní úpravy podle latinského znění jsou minimální, včetně úprav lexikálních.¹⁵ Navíc text žaltáře zcela jistě znali chorvatští hlaholité z paměti, a tudíž ho mohli používat i jako určitou referenční a zároveň autoritativní „zásobárnu“ staroslověnských lexémů.

3.1 VÝBĚR SLOVES *FACERE* (DĚLAT), *CREARE* (TVOŘIT), *GERMINARE* (VYKLÍČIT, VYRAZIT, VYPUČET)

Výběr latinských sloves *facere*, *creare* a *germinare* je do jisté míry náhodný, neboť jsem si při vypisování variant textu Gn 1:1–2:9 z chhlah. breviářů všimla skutečnosti, že v první části (Gn 1:1–1:28) tohoto úryvku a v druhé části (Gn 1:29–2:9) se nápadně liší ekvivalenty zejména za *germinare* a *creare*, v tom smyslu, že do 1:28 je ve všech rukopisech jeden ekvivalent, od 1:29, což je text, který se nachází pouze v rukopisu Vatikánském a je tedy později „dopřeložený“. Tento dopřeložený text pak obsahuje synonymní výrazy k výrazům, kterými jsou stejná latinská slova překládána v textu do Gn 1:28 a jsou zachována i ve Vatikánském breviáři:

15 To zcela jasně vyplývá z dostupných edic Lobkovicova a Pařížského žaltáře (Vajs 1916), podobně jako žaltáře Frašćićova (Hamm 1967), ale i z nejnovější edice žaltáře z breviáře rukopisu Chorvatské akademie věd HAZU IIIc21 (Šimić 2014).

Germinare: Gn 1:11 *da prozeb'netb* // Gn 2:5 *vzrasla bi*;

Creare: Gn 1:1 *s'tvori*, Gn 1:21 *s'tvori*, Gn 1:27 *s'tvori* (3x) // Gn 2:3 *sazda*,

Gn 2:4 *s'zdana sutb*

Pouze u ekvivalentů na místě latinského *facere* je situace o něco složitější kvůli rozlišení mnoha významů tohoto lexému a ani hranice rozdílné distribuce ekvivalentů není zcela jasná. Nejvýraznější je asi fakt, že za pasivní tvary bývá užíváno sloveso *byti*, zatímco za aktivní tvary sloveso (*s*)*tvoriti*, což je zcela důsledné do verše Gn 1:29, po něm se pouze jednou vyskytne rozdíl ve verši Gn 2:7, kdy je pasivní tvar přeložen slovanským pasivním tvarem *stvorenъ estb*;

Facere: Gn 1:3 *bistb/facta est*, Gn 1:5 *bistb/factum est*, Gn 1:7 *s'tvori/fecit*, *bistb/factum est*, Gn 1:8 *bistb/factum est*, Gn 1:9 *bistb/factum est*, Gn 1:11 *t'voreću/facientem*, *tvorečee/faciens*, *bistb/factum est*, Gn 1:12 *tvorečee/faciens*, Gn 1:13 *bistb/factum est*, Gn 1:15 *bistb/factum est*, Gn 1:16 *s'tvori/fecit*, Gn 1:19 *bistb/factum est*, Gn 1:23 *bistb/factum est*, Gn 1:24 *bistb/factum est*, Gn 1:25 *s'tvori/fecit*, Gn 1:26 *s'tvorim/faciamus* // Gn 1:30 *bistb/factum est*, Gn 1:31 *stvorilъ b(ě)še/fecit*, *bis(tb)/factum est*, Gn 2:2 *stvori/fecerat*, Gn 2:4 *stvori/fecit*, Gn 2:7 *stvorenъ estb/factus est*.

3.2 INTERPRETACE ZJIŠTĚNÉ DISTRIBUCE CÍRKEVNĚSLOVANSKÝCH LEXÉMŮ ZA *GERMINARE*, *CREARE*, *FACERE*

Zajímavé je, že rozhraní distribuce užitých slovanských synonym (zejména u *germinare* a *creare*, u *facere* je v první části jasná překladová strategie – za lat. pasivní tvar je užito sloveso *biti*, za aktivní tvar sloveso [*s*]*tvoriti*) se kryje s částmi, které jsou doloženy jak v breviářích severní skupiny (krčské a istrijské, např. Vrbnické breviáře, Mavrův, Víta z Omišlje, částečně Illyrico¹⁰, Lublaňský), tak i v rukopisech jižní skupiny (zadarsko-krbavské, např. Vatikánský 5., Moskevský, Dragučský, Novljanský aj.) to je Gn 1:1–1:28 a pouze ve Vatikánském je Gn 1:29–2:9.

Na základě této distribuce můžeme vyvodit hypotézu, že zatímco i do Vatikánského kodexu, stejně jako do ostatních rukopisů jižní skupiny, byl text Gn 1:1–1:28 opsán bez zvláštních lexikálních úprav ze severní textolo-

gické skupiny, další text Gn 1:28–2:9 byl zřejmě „dopřekládán“ za použití synonymních, překladateli nejspíše bližších, anebo lépe staroslověnsky znějících slov synonymních k výrazům v první části.

GERMINARE

To, že je *germinare* v druhé části přeloženo slovesem *vzrasti*, je docela pochopitelné. *Prozeb 'sti* by se dalo považovat na pozadí chorvatské církevní slovanštiny za typický paleoslovenismus, a tedy slovo, u něž je tendence nahrazovat ho při aktivním použití církevní slovanštiny slovem běžnějším, tedy *vzrasti*. Naopak v první části je tento paleoslovenismus vázán na staroslověnský parimejní překlad, který byl do breviáře převzat:

Gn 1:11

Brev⁽¹⁶⁾: i r(e)če. Da *prozeb 'netš* z(e)m̃la travoju zelenějuću... = Parim⁽¹⁷⁾:

ΔΔ ΠΡΟΖΑΒΗΕΤΉ...

καὶ εἶπεν ὁ θεὸς Βλαστησάτω ἡ γῆ βοτάνην χόρτου...; Et ait: *Germinet* terra herbam virentem

Gn 2:5

V parimejníku je i na tomto místě užito sloveso ΠΡΟΖΑΒΕΤΗ, avšak ve Vatikánském breviáři zcela evidentně parimejní překlad využit nebyl:

16 Pokud jsou příklady označeny zkratkou „Brev“, znamená to, že se tento lexém nachází ve všech zkoumaných chorvatskohlaholských breviářích 13.–15. stol., které dané místo obsahují. Jsou to breviáře: Baromićův z r. 1493, papír, tištěný; Bribirský breviář z r. 1470, pergamen, Záhřeb, Arhiv HAZU, sign. IIIb6; Dabarský breviář, 1486, pergamen, Záhřeb, Archiv HAZU, sign. IIIc21; Dragučský breviář, 1407, pergamen, Záhřeb, Arhiv HAZU, sign. IIIb25; breviář z archivu sv. Petra, 15. stol., pergamen, Řím, Bibl. Apostolica Vaticana, sign. Cap. S. Pietro D215; Vatikánský 10. breviář, 1485, pergamen, Řím, Bibl. Apostolica Vaticana, sign. Borg. Illir. 10; prvotisk breviáře, 1491, papír, Benátky, Biblioteca nazionale Marciana, sign. Breviario glagolitico inc. 1235; 2. lublaňský breviář, 15. stol., pergamen, Lublaň, Narodna in univerzitetna knjižnica, sign. Ms 163; Mavrušův breviář, 1460, pergamen, Záhřeb, NSK, sign. R 7822; Moskevský breviář, 1442–43, pergamen, Moskva, Rossijskaja gosudarstvennaja biblioteka, Zbirka Sevastyanov, sign. Fond 270, 51; 1. novljanský breviář, 1459, pergamen, Novi Vinodolski, farní úřad; 2. novljanský breviář, 1495, pergamen, Novi Vinodolski, farní úřad; Padovský breviář, pol. 14. stol., pergamen, Padova, Biblioteca Universitaria sign. MS 2282; Vatikánský breviář, pol. 14. stol., pergamen, Řím, Bibl. Apostolica Vaticana, sign. Borg. Illir. 5; Vatikánský breviář, r. 1465, pergamen, Řím, Bibl. Apostolica Vaticana, sign. Vat. Slav. 19; Vrbnický první breviář, zač. 14. stol., pergamen, chovaný na farním úřadě ve Vrbniku; Vrbnický druhý breviář, 14. stol., pergamen, chovaný na farním úřadě ve Vrbniku; Vrbnický třetí breviář, 14. stol., pergamen, chovaný na farním úřadě ve Vrbniku; VO – breviář Víta z Omišlje, r. 1396, pergamen, Vídeň, Österreichische Nationalbibliothek, sig. Cod. Slav. 3.

17 Parimejní překlad citujeme dle edice Z. Ribarové a Z. Hauptové (1998).

BrevVat⁽¹⁸⁾: I vsaka trava polska přeje *neže vzasla bi...* - Parim: βῆσις ἀκα τῆς βλασεληαία πρῆβδε δαζε νε προζεβε...
... πάντα χόρτον ἀγροῦ πρὸ τοῦ ἀνατεῖλαι; omnemque herbam regionis priusquam *germinaret*

CREATE

Poněkud jiná je situace u výrazů za sloveso *create*, protože v první části mají všechny rukopisy sloveso *s'tvoriti*, které je však v chorvatské církevní slovanštině naprosto běžné a rozhodně bychom ho nemohli označit za paleoslovenismus, tím by paradoxně v tomto významu byl spíše lexém *s'zdati*, který je použit v druhé části, která byla zcela jistě přeložena přímo z latinského breviáře, a v rukopise Vatikánském ve verši Gn 1:27 i za druhé a třetí sloveso:

Gn 1:1

Brev = Parim: iskoni s'tvori b(og)ъ n(e)bo i z(e)mlju

Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν; In principio *creavit* Deus caelum et terram

Gn 1:21

Brev: S'tvori že /i s'tvori Vat/ b(o)gъ kiti velikie ... = Parim: и створи б(ог)ъ китъзи великия

καὶ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὰ κῆτη τὰ μεγάλα ...; *Creavitque* Deus cete grandia...

Gn 1:27

Brev = Parim: i s'tvori b(og)ъ č(lově)ka po obrazu s'voemu i po obrazu b(o)žiju s'tvori /s'zda Vat/ i. muža i ženu s'tvori /s'z'da Vat/ ě.

καὶ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν ἄνθρωπον, κατ' εἰκόνα θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν, ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς; et *creavit* Deus hominem ad imaginem suam: ad imaginem Dei *creavit* illum, masculum et feminam creavit eos.

Gn 2:3

BrevVat: ... presta ot vsěhъ d(ě)lъ svoihъ ěže sazda b(og)ъ – Parim: ... ποιησι οτ'ъ βῆσις αχ'ъ δ'ελαз аже науауаτ'ъ б(ог)ъ твори ти

18 Zkratka „BrevVat“ znamená, že se daný lexém nachází pouze v 5. vatikánském breviáři (pol. 14. stol., pergamen, Řím, Bibl. Apostolica Vaticana, sign. Borg. Illir. 5).

... κατέπαυσεν ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ, ὃν ἤρξατο ὁ θεὸς ποιῆσαι; cessaverat ab omni opere suo quod *creavit* Deus ut *faceret*

Gn 2:4

BrevVat: ... egda s' *zdana sut* v d(a)nb v nže *stvori* b(og)ъ n(e)bo i z(e)mlju –

Parim: o Parim ... вѣ нѣже д(ь)нѣ створи б(ог)ъ небо и зема ...

... ὅτε ἐγένετο, ἥ ἡμέρα ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν; ... quando *creata sunt*, in die quo *fecit* Dominus Deus caelum et terram

Pokud tedy v tomto významu můžeme považovat za paleoslovenismus spíše sloveso *s'zdati*, proč je přítomno právě v textu, který byl do Vatikánského breviáře zcela jistě přeložen z latiny a rozhodně se tak nestalo v nejstarším období vývoje chorvatskohlaholského breviáře, ale zřejmě při jeho revizi někdy kolem poloviny 14. stol.? Mohlo by to snad být proto, že měl překladatel (textu Gn 1:29–2:9) povědomí o tom, že se pro význam lat. slova *creare* ve vzorné církevní slovanštině používá sloveso *s'zdati*, protože to tak znal z velmi autoritativního textu, který jistě uměl nazpaměť – ze žalmů. Pokud se totiž podíváme do chhlah. žaltářů (např. podle edic Vajs 1916 či Šimić 2014 = Ac), zjistíme, že na místě lat. *creare* je u všech šesti výskytů (Ps 50:12, 88:13, 88:48, 101:19, 103:30, 148:5) překlad *s'zdati* stejně jako i v nejstarších staroslověnských žaltářích (Pogodinův = Pog, Boloňský = Bon⁽¹⁹⁾):

Ps 50:12 cor mundum *crea* mihi – sr(ьдъ)ce čisto s' *ziždi* vъ mьnѣ Ac = PogBon (καρδίαν καθαρὰν κτίσον ἐν ἐμοί)

Ps 88:13 tu *creasti* Thabor et Hermon – ti *sъzda* tavorъ i er' monъ Ac = PogBon (σὺ ἔκτισας, Θαβωρ καὶ Ερμων)

Ps 88:48 frustra *creasti* filios hominum – v sue *sъzda* s(i)ni č(lověčъ)skie Ac = PogBon (ματαίως ἔκτισας πάντας τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων)

Ps 101:19 populus qui *creabitur* laudabit Dominum – ljudi *ziždimi* v' shv(a)-letъ g(ospod)a Ac = PogBon (*ziždemyi*) (λαὸς ὁ κτιζόμενος αἰνέσει τὸν κύριον)

Ps 103:30 *emittes* spiritum tuum et *creabuntur* – pošleši d(u)hъ tvoi i s' *ziž-*
dut se Ac = PogBon (ἐξαποστελεῖς τὸ πνεῦμά σου, καὶ κτισθήσονται)

19 Citace z Pogodinova a Boloňského žaltáře uvádíme podle edice V. Jagiće (1907).

Ps 148:5 quoniam ipse mandavit et *creata sunt* – ěko t' reče i biše ta povelě i *szdaše se* Ac = Pog Bon (ὅτι αὐτὸς εἶπεν, καὶ ἐγενήθησαν, αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν)

Za předpokladu, že překladatel, který zřejmě i revidoval opisované texty, vybral při překladu slovesa *creare* z možných lexémů paleoslovenismus, který znal ze žaltáře, se nabízí otázka, proč nevybral paleoslovenismus i za sloveso *germinare*. Vždyť se přímo nabízel v předchozím textu, ve kterém výraz *prozeb'sti* ponechal. Vysvětlením by snad mohla být opět situace v žaltáři. Na místech lat. slovesa *germinare* se totiž objevují nejružnější výrazy, které však mnohdy vycházejí z řeckého znění předlohy (viz výše), ve kterém se nalézají slovesa s jiným významem. Proto si hlaholité mnohem obtížněji mohli vytvořit přímočaré spojení mezi latinským a staroslověnským výrazem, resp. toto spojení nemuselo existovat, a proto překladatel verze z Vatikánského breviáře použil sloveso *vzrasti*, které jistě znal i z běžného jazyka. Pro ilustraci si uveďme všechna čtyři místa výskytu slovesa *germinare* v žaltáři, na prvních dvou a na čtvrtém je i v řečtině sloveso s významem „vyklíčit, vyrůst“ (ἀνατέλλω), nicméně pouze na druhém a čtvrtém je přeloženo slovesem *prozebsti*, na třetím sleduje csl. překlad jasně řecké sloveso (ἐξανθέω) s významem „vykvést“:

Ps 71:7 *germinabit* in diebus eius iustitia – v'siěť vь d(ь)ni ego prav(ь)da Ac = PogBon (ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιοσύνη)

Ps 91:8 *germinaverunt* impii quasi faenum – *egda prozeb'nutb* grěšnici ěko trava Ac=PogBon (ἐν τῇ ἀνατεῖλαι τοὺς ἁμαρτωλοὺς ὡς χόρτον)

Ps 91:14 in atriis Dei nostri *germinabunt* – i v dvorěhь domu b(og)a n(a)šego *proc'vtutb* Ac = PogBon (ἐν ταῖς αὐλαῖς τοῦ θεοῦ ἡμῶν ἐξανθήσουσιν)

Ps 103:14 *germinans* herbam iumentis – *prozebae* pažiti s'kotomь Ac = PogBon (ἐξανατέλλον χόρτον τοῖς κτήνεσιν)

4 ZÁVĚREM

Na základě distribuce překladových ekvivalentů na místě latinských slov *facere*, *germinare* a *creare* v textu knihy Genesis 1:1–2:9 v chorvatskohlaholských breviářích můžeme konstatovat, že:

- (1) v textu z knih severní textologické skupiny (původem z Krku a Istrie) je parimejní překlad do Gn 1:28, který má jasnou distribuci ekvivalentů v místě lat. *facere* – za pasivní tvary je to *biti*, za aktivní tvary (*s*)*tvoriti*; tento systém je porušen v později přeložené části Gn 1:29–2:9 doložené ve Vatikánském pátém breviáři;
- (2) na místě lat. *germinare* se v Gn 1:28 vyskytuje paleoslovenismus *prozebsti* a v později přeložené části od 1:29 zřejmě běžně užívané *vzrasti*. To svědčí o tom, že překladatel neměl v povědomí paleoslovenismus *prozebsti* jako výraz aktivní slovní zásoby, což může souviset s tím, že v žaltářním textu není překlad na místě slova *germinare* jednotný;
- (3) výskyt paleoslovenismu *s'zdati* v dodatečně přeloženém textu za lat. *creare*, zatímco v parimejním textu je *stvoriti*, lze vysvětlit paralelou s žaltářním textem, který má na místech lat. *creare* vždy překlad slovesem *s'zdati*. Odtud si mohl také hlaholita z poloviny 14. století, který překládal dodatečný text ve Vatikánském breviáři, osvojit daný způsob překladu;
- (4) znalost žaltáře a jeho slovní zásoby, resp. staroslověnských ekvivalentů za latinské výrazy, by tak mohla být vysvětlením, proč byly v později přeložených chorvatskohlaholských textech užity paleoslovenismy namísto v té době běžnějších výrazů, které se někdy na daném místě vyskytovaly v rukopisech severní textologické skupiny.

izr. prof. dr. Petra Stankovska
Filozofská fakulteta Univerze v Ljubljani
Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
petra.stankovska@ff.uni-lj.si

LITERATURA

BADURINA STIPČEVIĆ, Vesna

2006 „Knjige o Makabejcima u hrvatskoglagoljskoj književnosti: Prva knjiga o Makabejcima u hrvatskoglagoljskim brevijarima“; *Slovo* 54–55, s. 5–126

2009 „Knjige o Makabejcima u hrvatskoglagoljskoj književnosti: Druga knjiga o Makabejcima u hrvatskoglagoljskim brevijarima“; *Slovo* 59, s. 1–75

2012 *Hrvatskoglagoljska knjiga o Esteri* (Zagreb: Matica Hrvatska)

BAUEROVÁ, Helena

1993a „K staroslověnskému překladu knihy proroka Joela“; *Slavia* 62, s. 455–462

1993b *Slovanské překlady profétických textů v církevněslovanských parimejnicích a charvátskohlaholských breviářích*. Habilitační práce (Olomouc)

2004 „Ke klasifikaci lexika charvátskohlaholských textů“; in M.-A. Dürriegl – M. Mihaljević – F. Velčić (eds.), *Glagoljica i hrvatski glagolizam* (Zagreb – Krk: Staroslavenski institut i Krčka biskupija), s. 567–575

BERČIĆ, Ivan

1864–1871 *Ulomci svetoga Pisma obojega uvjeta staroslavenskimi jezikom I.–V.* (Praga)

BOGOVIĆ, Mile

1998 „Hrvatsko glagoljsko tisjućlečje“; *Senjski zbornik* 25, s. 1–140

HAMM, Josip

1967 *Psalterium Vindobonense* (Wien: ÖAW)

JAGIĆ, Vatroslav

1907 *Psalterium Bononiense* (Vindobonae: Gerold et soc. – Berolini: Weidmann – Petropoli: Ricker)

MIHALJEVIĆ, Milan (ed.)

2014 *Hrvatski crkvenoslavenski jezik* (Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada – Staroslavenski institut)

MICHAJLOV, Alexandr Vasiljevič

1912 *Opyt izučeniya teksta knigi Bytija proroka Moiseja v drevneslavjanskom perevode* (Varšava)

MILIČIĆ, Irena

1997–1999 „Starozavjetna Knjiga Mudrosti u hrvatskoglagoljskim brevijari-
ma“; *Slovo* 47–49, s. 57–112

NAHTIGAL, Rajko

1902 *Něskol'ko zametok o slědah drevněslavjanskogo parimejnika v horvat-
sko-glagoličeskoj literature* (Sankt-Peterburg)

PANTELIĆ, Marija Agnesia

1993 „Fragmenti hrvatskoglagoljskoga brevijara starije redakcije iz 13. stol-
jeća“; *Slovo* 41–43, s. 61–146

RIBAROVA, Zdenka

1987 „Knjiga proroka Jone“; *Slovo* 37, s. 123–159

RIBAROVA, Zdenka – HAUPTOVA, Zoe

1998 *Grigorovičev parimejnik I. Tekst so kritički aparat* (Skopje: MANU)

STANKOVSKA, Petra

2015 „Odnos sadržaja sačuvanih hrvatskoglagoljskih i latinskih srednjo-
vjekovnih brevijara“; in V. Badurina Stipčević – S. Požar – F. Velčić (eds.),
*Hrvatsko glagoljaštvo u europskom okružju: Zbornik radova iz znanstvenog
skupa održanog 5.–6. listopada 2012 g. na Krku* (Zagreb: Staroslavenski insti-
tut), s. 447–466

2017 „Některé faktory důležité pro posuzování slovní zásoby v chorvatsko-
hlaholských breviářích“; *Filologija : časopis Razreda za filološke znanosti
Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu* 68, s. 193–221

2018 „Perevod knigi Iova i ego tekstologičeskie charakteristiki v sochrani-
všichsja chorvatsko-glagoličeskich breviarijach XIV–XV vv.“; *Paleobulgarica*
42, č. 1, s. 19–37

2019 „Kniga Ishod v breviarii Vida Omišljanina – tekstologičeskie i pere-
vodčeskie osobennosti“; in V. S. Jefimova (ed.). *Paleoslavistika – 2* (Moskva:
Institut slavianovedenija RAN), s. 371–396

ŠIMIĆ, Marinka

2014 *Akademijin brevijar HAZU IIIc21. Hrvatskoglagoljski rukopis s konca
14. stoljeća* (Zagreb: Staroslavenski institut)

VAJS, Josef

1910 *Nejstarší breviář chrvatsko-hlaholský (Prvý breviář Vrbnický)* (Praha: Královská česká společnost nauk)

1916 *Psalterium palaeoslovenicum. Croatico-glagoliticum. Tomus I.* (Praha)

VALJAVEC, Matija

1889–1890 „O prijevodu psalama u nekijem rukopisima hrvatsko-srpsko i bugarsko-slovenskijem“; *Rad Jugoslovenske akademije* 98, s. 1–84; *ibid.* 99, s. 1–72; *ibid.* 100, s. 1–64

VJALOVA, Svetlana Olegovna

2000 *Glagoličeskie fragmenty Ivana Berčiča* (Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Ruska nacionalna biblioteka i Staroslavenski institut)

ZARADIJA KIŠ, Antonija

1997 *Knjiga o Jobu u hrvatskoglagoljskoj književnosti* (Zagreb: Hrvatsko filološko društvo)